

Bedankt voor het downloaden van dit artikel. De artikelen uit de (online)tijdschriften van Uitgeverij Boom zijn auteursrechtelijk beschermd. U kunt er natuurlijk uit citeren (voorzien van een bronvermelding) maar voor reproductie in welke vorm dan ook moet toestemming aan de uitgever worden gevraagd.

Boom

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enig andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikelen 16h t/m 16m Auteurswet 1912 jo. Besluit van 27 november 2002, Stb 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht te Hoofddorp (postbus 3060, 2130 KB, www.reprorecht.nl) of contact op te nemen met de uitgever voor het treffen van een rechtstreekse regeling in de zin van art. 16l, vijfde lid, Auteurswet 1912.

Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 16, Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot de Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.cedar.nl/pro).

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

info@boomamsterdam.nl
www.boomuitgeversamsterdam.nl

De actualiteit van

Willem H. Nolens

(Venlo 1860-Den Haag 1931)

door *Vefie Poels*

De auteur is senior onderzoeker aan de Faculteit Katholieke Theologie van Tilburg University en aan het Katholiek Documentatie Centrum van de Radboud Universiteit Nijmegen.

Kamerfluisteraar met boord op de bres voor arbeiders en vrede

Ieder die de leeszaal van het Katholiek Documentatie Centrum (KDC) in Nijmegen bezoekt, wordt bij binnenkomst gemonsterd door een groot zwart borstbeeld direct naast de balie.¹ Willem Hubert Nolens hoort en ziet alles, stilzwijgend weliswaar. Eigenlijk was dat ook al zo in de tijd dat hij de onbetwiste politieke leider van de katholieken in de Tweede Kamer was. Ogenschijnlijk zat hij langs de zijlijn, daar in zijn achterste bankje. Maar ieder die zijn politieke raad dringend nodig had, Kamerlid of minister, wist hem te vinden. De Monseigneur, zoals hij zich graag liet noemen, hield er korte, haast onopgemerkte, particuliere audiënties. Andersom, haast net zo onopvallend, schuifelde Nolens wanneer het erom spande

naar de regeringstafel. Fluisterend, in hoogstens een paar woorden, gaf hij zijn advies of aanwijzing aan de premier of een minister. Deze handelwijze was zo typerend voor Nolens dat de liberale journalist D. Hans hem kenschetste als ‘de grote souffleur’. Hij voegde eraan toe dat men slechts Nolens hoefde te zoeken als men wilde weten waar op dat moment het zwaartepunt van het politieke spel lag: *cherchez Nolens*.²

Kon men in de eerste decennia van de twintigste eeuw niet óm Nolens heen, aan het begin van de eenentwintigste eeuw lopen mensen dagelijks langs hem heen, zich nauwelijks meer bewust van het gezag en het respect die deze priester en staatsman indertijd uitstraalde. Het program dat hij in de Tweede

Kamer uitdroeg was duidelijk: 'De grondtoon van mijn politieke werkzaamheid zal zijn: het streven om de eisen der Christelijke leer in alle delen van het maatschappelijk en staatkundig leven tot hun recht te doen komen.' Daarbij liet de nuchtere Venlonaar zich niet tot een fundamentalistische opstelling verleiden, maar maakte hij een onderscheid tussen 'het absolute van het ideaal en de modaliteiten van de werkelijkheid'.³ Nolens liet zich kennen als een man die graag regeerde, over rechts – maar als het had moeten ook over links, ook al zou hij daarbij het episcopaat op zijn weg hebben gevonden –, om zijn program te realiseren. In principe wilde hij met ieder samenwerken, als de mensheid daar maar beter van werd.

* * *

Vijftig jaar geleden, bij gelegenheid van zijn honderdste geboortedag, verbaasden sommigen zich erover hoe snel de herinnering aan Nolens was vervaagd.⁴ Dat werd vooral geweten aan de ongenaakbaarheid die hem aantak. Bij gelegenheid van zijn veertigste priesterfeest schreef zijn partijgenoot P.J.M. Aalberse over hem: 'Wanneer men meent, dat hij koel is en emotioneel, als men denkt, dat hij, alleen wonend, in zichzelf gekeerd en ietwat egocentrisch is, als men gelooft, dat de koele nuchterheid, waarop hij zelf gaarne wijst, inderdaad een hoofdtrek van zijn karakter uitmaakt, dan vergist men zich terdege.' Maar, zo vervolgde hij, Nolens had het er zelf naar gemaakt.⁵ Wat Nolens zelf van deze karakterschets vond is onbekend, maar dat hij introvert was wordt algemeen erkend. In zijn jeugd noemde men hem 'stille Wiel'. Ook in zijn latere leven was hij niet gericht op populariteit of eigen gewin en trok hij zich graag terug tussen zijn boeken. Zijn biografen melden dat hij geen of weinig vrienden

had. Echte vijanden lijkt Nolens ook niet gemaakt te hebben, al typeerden collega's op het bisschoppelijk college Rolduc hem als afstandelijk en zelfs hautain.⁶

Nolens' karakter en priesterschap, gekoppeld aan zijn machtige positie bij de katholieken, maken hem tot een intrigerend man. Het is dan ook niet verwonderlijk dat hem sinds de herdenking van zijn honderdste geboortedag een herwaardering ten deel is gevallen. Er zijn verschillende biografische studies aan hem gewijd, met als belangrijkste bron het rijke archief van Nolens, dat dankzij Aalberse bewaard is gebleven voor het nageslacht.⁷ Het is opvallend dat de biografische schetsen allengs een steeds positiever beeld laten zien. Met name zijn sociale betrokkenheid en zijn inzet voor het welzijn van de arbeiders worden geprezen.⁸ Bovendien wist hij door zijn leiding – autoritair of juist niet, daar lopen de meningen over uiteen – de katholieken binnen één partij verenigd te houden, waardoor ze een overtuigende machtsfactor in de Nederlandse politiek werden. Hoewel George Puchinger in zijn monumentale studie over Hendrik Colijn concludeert dat de invloed van Nolens in vergelijking met die van Charles Ruijs de Beerenbrouck niet overschat mag worden, rekent Paul Brill 'de machtigste souffleur' – in tegenstelling tot Ruijs – tot een van de honderd kopstukken van het laagland van de twintigste eeuw.⁹

* * *

Willem Nolens werd op 7 september 1860 geboren als tweede zoon van een leerlooier in Venlo. Op zijn elfde ging hij naar de hbs, wat aangeeft dat hij niet slechts een stille, maar ook een slimme jongen was. In 1874 ging hij naar het bisschoppelijk college in Weert en in 1878 verhuisde hij naar Rolduc, waar hij

rige betweters of mensen die omwille van de propaganda met losse kreten werkten. Na het overlijden van Schaepman in 1903 werd Nolens de informele leider van de katholieken in de Tweede Kamer en met ingang van 1910 de formele, gekozen voorzitter van de Algemene Bond van Katholieke Kiesverenigingen (in 1926 omgezet in de Rooms-Katholieke Staatspartij, *RKSP*).¹⁰

* * *

De periode direct na de Eerste Wereldoorlog was in meerdere opzichten een roerige tijd. Internationaal gezien bestond er een zeker wantrouwen tegenover Nederland. Het neutrale Nederland was in sommige ogen niet zo neutraal geweest als het zich voordeed, wat werd onderstreept door de vrije doortocht van Duitse troepen door Limburg in 1918 en het asiel dat werd verleend aan de Duitse Keizer Willem II. België probeerde (tevergeefs) gebruik te maken van deze situatie door Limburg en Zeeuws-Vlaanderen – gebieden die zijns inziens in 1839 ten onrechte aan Nederland waren toegewezen – af te snoepen. Rond dezelfde tijd maakten linkse revoluties in Rusland en Duitsland politiek Nederland bevreesd voor een soortgelijke maatschappelijke aardverschuiving in eigen land. De revolutiepoging van Pieter Jelle Troelstra (november 1918) liep met een sisser af, maar de vrees voor de socialisten zat er goed in.

Politiek gezien was er dan ook veel aan gelegen om de rust in Nederland op alle fronten te handhaven. De confessionele partijen, die in 1918 een meerderheid hadden behaald (katholieken 30 zetels, *ARP* 13, *CHU* 7, op 100 Kamerzetels), zagen hier een taak voor zichzelf weggelegd. Nadat de Koningin Nolens had aangesteld als (in)formateur, gingen de katholieken aan de slag met

hun eerste kabinetsformatie. Nolens zag zichzelf als priester niet als de aangewezen persoon om de eerste katholieke minister-president te worden. Hij schoof de aristocraat Charles Ruijs de Beerenbrouck naar voren als premier en zijn geestverwant P.J.M. Aalberse als de eerste minister van Arbeid.¹¹ Laatstgenoemde voerde een groot aantal sociale hervormingen door. Deze waren in eerdere jaren gedeeltelijk voorbereid door Syb Talma als minister van Landbouw in het kabinet-Heemskerk (1908-1913). Toen al had deze ‘rode dominee’ bij zijn plannen voor een stelsel van sociale zekerheid meer steun van Nolens en Aalberse gekregen dan van zijn eigen *ARP*-fractie.¹²

De hechte samenwerking in deze jaren tussen katholieken en protestanten kwam voort uit hun gemeenschappelijke christelijke inspiratiebron, gepaard gaand met een diepgeworteld wantrouwen ten opzichte van zowel het liberale als het socialistische gedachtegoed. Tegelijkertijd was deze coalitie een uitermate vreemd fenomeen in de maatschappelijke context. Waar katholieken en protestanten in het dagelijks leven in alles gescheiden werden via hun verzuilde organisaties, kinderen van verschillende confesies niet eens met elkaar mochten spelen, en voor elk huwelijk van een katholiek met een protestant in Rome dispensatie gevraagd moest worden, werd het land gezamenlijk geregeerd door papen en calvinisten. Het is opmerkelijk dat de gelovigen van beide kanten die absurde situatie doorgaans zonder morren accepteerden.

Maar het politieke confessionele verstandshuwelijk bleek niet altijd harmonieus. Dat kwam pijnlijk naar voren bij de beruchte Vaticaan crisis. Sinds de opheffing van het gezantschap bij de Heilige Stoel in

1871, toen de Kerkelijke Staat werd ingelijfd bij Italië, was het gezantschap een teerpunt voor de Nederlandse katholieken.¹³ In november 1914 stelde Nolens in de Tweede Kamer de vraag aan de orde of het voor het land niet nuttig zou zijn om het gezantschap bij de paus te herstellen, om te voorkomen dat Nederland als neutrale natie in een isolement zou raken bij de toekomstige vredesinitiatieven. In 1913 was in Den Haag het Vredespaleis geopend en ook eerder al, bij het vredescongres van 1899 in Den Haag, had Nederland zich internationaal laten gelden op dit gebied. De pas gekozen paus Benedictus xv maakte de wereldvrede direct tot het belangrijkste aandachtspunt van zijn pontificaat door op 1 november 1914 de encycliek *Ad Beatissimi Apostolorum Principis Cathedram* te laten verschijnen. Voor Nolens was het vredeswerk evenmin onbekend terrein. Zo was in 1912 op zijn initiatief de Nederlandse RK Vereniging tot Bevordering van de Wereldvrede tot stand gekomen.¹⁴

Gezien de Nederlandse belangen in de toenmalige internationale context groeide bij de liberale minister-president Cort van der Linden de interesse om het gezantschap bij de Heilige Stoel, dat een diplomatiek centrum van gewicht was, te herstellen. Hij verzocht Nolens in april 1915 met een opdracht van de minister van Buitenlandse Zaken naar Rome te gaan en daar de mogelijkheden voor de instelling van een tijdelijk (namelijk voor zo lang als de oorlog duurde) gezantschap bij de Heilige Stoel te onderzoeken. Nolens kaartte direct de wenselijkheid van een definitief gezantschap aan bij Van der Linden, die daar niet afwijzend tegenover stond, maar vanwege de gevoeligheid van de kwestie geen beloftes wilde doen.¹⁵ De missie van Nolens bij de

Heilige Stoel slaagde uitstekend en enkele maanden later kon de gezant zich in Rome vestigen. Het gezantschap toonde zich nuttig voor Nederland. Zo bepleitte de paus, op voorspraak van de gezant Octaaf van Nispen tot Sevenaer en de Nederlandse kardinaal Willem van Rossum, begin 1919 bij de Amerikaanse president Wilson de instandhouding van het grondgebied van kleine landen, waaronder dus ook Nederland, waarmee de paus impliciet het Belgisch annexionisme afkeurde.¹⁶

Na de oorlog ontstond er desondanks gemor bij de meer antipaapse Kamerleden, die het gezantschap weer opgeheven wilden zien om aldus internationaal (maar vooral naar hun eigen achterban) het signaal te geven dat Nederland het gezag van de paus niet erkende. De toenmalige (partijloze maar protestantse) minister van Buitenlandse Zaken Herman van Karnebeek wilde van geen opheffing weten en zette het gezantschap eigenhandig om in een permanent gezantschap. Het had geen pas in de internationale diplomatieke verhoudingen om zo'n gezantschap na bewezen diensten zomaar weer op te heffen. Bovendien was het ook na de oorlog uitermate nuttig om een luisterend oor te hebben bij de Heilige Stoel. Maar ook na de omzetting in een definitief gezantschap zetten de meer puriteinse elementen onder de protestanten elk jaar opnieuw het kabinet over deze kwestie op scherp. Elk jaar opnieuw moest Nolens het gezantschap verdedigen. Uiteindelijk slaagde een gelegeheidscombinatie van rechts en links erin in de 'nacht van Kersten' het gezantschap een hak te zetten, waarmee de val van het nog prille kabinet-Colijn I in de nacht van 10 op 11 november 1925 een feit was. Dominee Gerrit Kersten, die van 1922 tot 1945 als

eenmansfractie namens de mede door hem opgerichte SCP in de Tweede Kamer zat, had zijn program al in 1922 aldus aangekondigd: ‘Wil men mij [...] de grootste antipapist schelden, het zij zoo. Ik haat den Roomsche als persoon niet, doch vorder voor ons land het Protestantsch karakter op; dat is de eisch onzer volkshistorie.’¹⁷

Het kabinet dat hierna aantrad stond onder leiding van de christelijk-historische Dirk Jan de Geer. Hoewel De Geer bij gelegenheid van het veertigjarig priesterfeest van Nolens getuigde dat alles in de Nederlandse politiek de afgelopen jaren gebeurde ‘Nolens volens’ – dus volgens de wil van Nolens – gold dat toch niet voor de totstandkoming van dit kabinet.¹⁸ Het ging Nolens zwaar aan het hart dat hij de opheffing van het gezantschap bij de paus niet had kunnen voorkomen. Dit contact was niet alleen voor de katholieken, maar voor het hele land van belang. Er zou een nieuwe wereldoorlog voor nodig zijn om de Nederlandse diplomatieke betrekkingen met de Heilige Stoel opnieuw aan te knopen in de jaren veertig.¹⁹

* * *

Als priester was Nolens, net als Schaepman vóór hem, in de Tweede Kamer een uitzonderlijke verschijning. Dominees waren minder ongewoon, zoals de al genoemde Kersten en Talma. Over het belang en de invulling van het priesterschap van Nolens lopen de meningen uiteen. Feit is dat Nolens nimmer in de zielzorg werkte. Voor zijn persoonlijke inspiratie zal zijn priesterschap ongetwijfeld een belangrijke bron zijn geweest. Het is wellicht veelzeggend dat het enige jubileum dat hij publiekelijk vierde zijn veertigjarig priesterfeest is geweest. In 1916 werd hij door Benedictus xv benoemd tot protonotarius apostolicus, de hoogste

pauselijke erefunctie voor seculiere priesters, waardoor hij gerechtigd werd een witte mijter te dragen en een wapenspreuk te kiezen. Zijn motto *utriusque fidelis* (aan beide trouw) drukte zijn fundamentele betrokkenheid bij zowel kerk als staat uit.

De aanspreektitel van ‘Monseigneur’, die hij mocht voeren vanwege zijn pauselijke onderscheidingen, droeg hij met trots, maar de indruk overheerst dat het priesterschap van Nolens geen doorslaggevende factor was bij zijn politieke handelen. Anton van Duinkerken schreef bij de dood van Nolens een artikel onder de titel ‘de onherkenbare priester’, waarin hij een duidelijk verwijt legde. Ook de ‘jonge honden’ van *De Gemeenschap* verweten hem in 1930 bij monde van Gerard Wijdeveld dat hij als priester faalde, omdat hij in de politiek onvoldoende zou opkomen voor het zielenheil van de niet-katholieke Oost-Indiërs.²⁰ Uiteindelijk lijkt het priester-

*Het priesterschap lijkt voor
zijn politieke loopbaan
eerder een hindernis dan
een zegen te zijn geweest*

schap voor zijn politieke loopbaan eerder een hindernis dan een zegen te zijn geweest, in die zin dat Nolens het niet aandurfde (of dat hem wellicht door het episcopaat werd verboden) om in 1918 als minister-president aan te treden of een ministerschap te aanvaarden.

Nolens stierf op 27 augustus 1931 in Den Haag, waar hij zich tientallen jaren had gewijd aan zijn ‘ernstige levenstaak’. Hij had er al die tijd gewoond op Prinsegracht 36 bij de Zusters Onder de Bogen, als een stille maar vertrouwde figuur.²¹ Op eigen verzoek werd hij begraven in Venlo, waarbij zijn kist door

mijnwerkers naar zijn laatste rustplaats werd gedragen. Ongetwijfeld was de fanfare bij die gelegenheid prominent aanwezig.

Noten

- 1 Het bronzen borstbeeld is bij gelegenheid van het veertigjarig priesterfeest van W.H. Nolens in 1927 gemaakt door Toon Dupuis.
- 2 Theo Kroon, *Nolens. Portret van een groot staatsman*. Zutphen: Terra, 1981, pp. 34-37.
- 3 J.P. Gribling, *Willem Hubert Nolens, 1860-1931. Uit het leven van een priester-staatsman*. Assen: Van Gorcum, 1978, p. 42.
- 4 'Stilte rond groot staatsman. Nolens' 100ste geboortedag 'n vergeten eeuwfeest. Een wens: boek van politici', *de Volkskrant*, 6 september 1960.
- 5 P.J.A. Aalberse e.a., *Dr. Nolens*. Utrecht, 1927, p. 8.
- 6 Gribling 1978, pp. 13-14.
- 7 Het Archief Nolens is aanwezig op het KDC en is sinds september 2012 digitaal toegankelijk.
- 8 Lodewijk Winkeler, 'Nolens', in: *Biografisch woordenboek van het socialisme en de arbeidersbeweging in Nederland* (deel 7). Amsterdam: IISG, 1998, pp. 150-154.
- 9 George Puchinger, *Colijn en het einde van de coalitie. Deel 2: De geschiedenis van de kabinet-formaties 1925-1929*. Kampen: Kok, 1980, p. 118; Gribling 1978, pp. 317-318; Jan Joost Lindner, 'Willem Hubert Nolens. De machtigste souffleur van het land', in: Paul Brill (red.), *Kopstukken van het laagland. Een eeuw Nederland in honderd portretten*. Amsterdam: Balans, 1999, pp. 47-50. Charles Ruijs de Beerenbrouck brengt het tot de categorie 'Gepasseerd', p. 439.
- 10 Gribling 1978, pp. 133-143.
- 11 Ruijs zou drie rechtse confessionele kabinetten leiden (1918-1922, 1922-1925 en 1929-1933).
- 12 Lammert de Hoop en Arno Bornebroek, *De rode dominee. A.S. Talma*. Amsterdam: Boom, 2010, pp. 229 en 242-243.
- 13 Puchinger 1980, pp. 75-764.
- 14 Gribling 1978, p. 166-167.
- 15 Nijmegen, KDC, Archief Nolens, inv.nrs. 135-137: stukken betreffende het gezantschap bij het Vaticaan.
- 16 Puchinger 1980, p. 279. Het Belgisch annexionisme vond bij een enkele Limburger gehoor, wat Nolens er in december 1918 in de Tweede Kamer toe zette om woedend – een van de weinige keren dat hij in het openbaar zijn emoties toonde – te getuigen dat de Limburgers voor meer dan 99% trouwe Nederlanders waren.
- 17 Puchinger 1980, p. 181.
- 18 Gribling 1978, p. 305.
- 19 A.F. Manning, 'Het herstel van de diplomatieke betrekkingen tussen Nederland en het Vaticaan (1940-1944)', in: *Jaarboek Katholiek Documentatie Centrum 1972*, pp. 89-106.
- 20 Kroon 1981, pp. 69-75.
- 21 *Gedenkboek bij het honderd-jarig bestaan der Liefdezusters van den H. Carolus Borromeus*. Maastricht: Onder de Bogen, 1937, p. 200.